

شهر از نگاه منابع اسلامی

تألیف:

دکتر داود رنجبران

عضو هیئت علمی دانشگاه هنر

سرشناسه	رنجبران، داود، ۱۳۴۲-
عنوان و نام پدیدآور	شهر از نگاه منابع اسلامی / تألیف داود رنجبران.
مشخصات نشر	تهران: دانشگاه هنر، ۱۴۰۱.
مشخصات ظاهری	۲۲۲ ص.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۶۵۱۳-۶۳-۸
وضعیت فهرست نویسی	فیپا
موضوع	شهرسازی -- کشورهای اسلامی City planning -- Islamic countries شهرسازی -- کشورهای اسلامی -- تاریخ City planning -- Islamic countries -- History شهرها و شهرستان‌های اسلامی Islamic cities and towns
شناسه افزوده	دانشگاه هنر
رده‌بندی کنگره	NA ۳۸۰
رده‌بندی دیویی	۷۲۰/۹۱۷۶۷۱
شماره کتابشناسی ملی	۹۰۲۷۴۴۴
وضعیت رکورد	فیپا
نام کتاب	شهر از نگاه منابع اسلامی
تألیف	دکتر داود رنجبران
صفحه‌آرایی	رامین حکیمی آرا
چاپ اول	۱۴۰۱
بها	۱۱۰۰۰۰ ریال
شمارگان	۲۵۰ نسخه
قطع	وزیری
شابک	ISBN: 978-600-6513-63-8 ۹۷۸-۶۰۰-۶۵۱۳-۶۳-۸

ناشر

تهران، خیابان حافظ، خیابان شهید سرهنگ سخایی،
بعد از تقاطع ۳۰ تیر، شماره ۵۶

تلفن: ۵۶۸۲ ۶۶ ۷۲ (۰۲۱)

*** کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است.

*** مسئولیت مطالب به عهده نویسنده است و لزوماً دیدگاه‌های دانشگاه هنر را منعکس نمی‌کند.

فهرست مطالب

بخش اول: شهر اسلامی

فصل اول: کلیات

---	مقدمه	۳
---	۱-۱. واژه‌ی شهر	۳
---	۱-۲. شهر در دیدگاه غربیان	۶
---	۱-۳. شهر در دیدگاه مسلمانان	۹
---	۱-۴. ارکان شهر اسلامی	۱۵
---	۱-۵. انواع شهراسلامی	۱۷
---	۱-۵-۱. شهرهای نظامی	۱۷
---	۱-۵-۲. شهرهای سیاسی	۱۸
---	۱-۵-۳. شهرهای سلطنتی	۱۸
---	۱-۵-۴. شهرهای دیپلماتیک	۲۰
---	۱-۵-۵. شهرهای امنیتی	۲۱
---	۱-۵-۶. شهرهای اقتصادی	۲۲
---	۱-۵-۷. شهرهای مذهبی	۲۲

فصل دوم: شهر اسلامی از نگاه آیات و روایات

---	۲-۱. تعلیم و تربیت در شهر اسلامی	۲۷
---	۲-۲. شهر اسلامی، شهری نیکو و آباد	۳۰
---	۲-۳. آب و هوای شهر اسلامی	۳۱
---	۲-۴. امنیت در شهر اسلامی	۳۳

فصل سوم: استحکامات شهر اسلامی

---	۳-۱. استحکامات طبیعی	۴۱
---	۳-۲. استحکامات شهرهای سلطنتی	۴۲
---	۳-۳. استحکامات شهرهای ساحلی	۴۴
---	۳-۴. استحکامات انسانی	۴۶
---	۳-۵. نقش طراحی شهر در امنیت	۴۷

۳-۶ --- نقش پادگان نظامی در امنیت	۴۹
۳-۷ --- نقش محتسب در امنیت	۵۰
۳-۷-۱ ---- نقش زندان در شهر اسلامی	۵۵

فصل چهارم: اجزای شهر اسلامی

۴-۱ --- مسجد در شهر اسلامی	۵۹
۴-۱-۱ ---- جانمایی مسجد در شهر اسلامی	۵۹
۴-۱-۲ ---- کارکردهای مسجد	۶۲
۴-۲ --- بازار در شهر اسلامی	۶۷
۴-۲-۱ ---- بازارهای تخصصی	۷۰
۴-۲-۲ ---- رویکرد دوگانه در ساخت بازار	۷۱
۴-۲-۳ ---- بازار و حریم خصوصی	۷۳
۴-۳ --- آموزش در شهر اسلامی	۷۳
۴-۳-۱ --- مساجد اولین مراکز آموزشی	۷۳
۴-۳-۲ --- مدارس در شهر اسلامی	۷۶
۴-۴ --- معابر در شهر اسلامی	۷۷
۴-۴-۱ ---- ارتباط معابر با مرکز شهر	۷۸
۴-۴-۲ ---- میدان و معابر	۸۰
۴-۴-۳ ---- وسعت معابر و راه‌ها	۸۱
۴-۴-۴ ---- سد معبر و راهکارهای آن	۸۳
۴-۴-۵ ---- حریم خصوصی در معابر شهر اسلامی	۸۵
۴-۴-۶ ---- راه‌های اختصاصی پیاده و سواره	۸۶
۴-۴-۷ ---- دسترسی به راه اصلی در شهر	۸۹
۴-۴-۸ ---- تشویق به ارایه‌ی خدمات بین‌راهی	۹۰
۴-۵ --- فضای سبز در شهر اسلامی	۹۱
۴-۶ --- پاکیزگی و نظافت در شهر اسلامی	۹۷
۴-۷ --- مراکز درمانی در شهر اسلامی	۱۰۲
۴-۷-۱ ---- مکان‌یابی و احداث بیمارستان	۱۰۴
۴-۷-۲ ---- مدیریت بیمارستان‌های آموزشی	۱۰۶
۴-۸ --- محله در شهر اسلامی	۱۰۶
۴-۸-۱ ---- عوامل مؤثر بر تشکیل محله	۱۰۶
۴-۸-۲ ---- روابط و بافت جمعیتی محله	۱۰۸
۴-۸-۳ ---- همسایه و همسایگی	۱۰۸
۴-۸-۴ ---- معیار همسایگی	۱۰۹
۴-۸-۵ ---- توجه به نیازهای اقتصادی	۱۱۰
۴-۸-۶ ---- اجزای محله	۱۱۱
۴-۸-۷ ---- مرکز محله	۱۱۱
۴-۸-۸ ---- گره محله	۱۱۲
۴-۸-۹ ---- نشانه‌های محله	۱۱۴

۱۱۵ ---- ۱۰-۸-۴. لبه در محله

۱۱۵ ---- ۱۱-۸-۴. راه در محله

فصل پنجم: تدابیر و برنامه‌ریزی شهر در دوره اسلامی

۱۱۹ --- ۱-۵. رفاه در شهر اسلامی

۱۲۱ --- ۲-۵. روشنائی معابر و خیابان‌ها

۱۲۵ --- ۳-۵. چراغ در آیین‌های اسلامی

۱۲۶ --- ۴-۵. زیبایی معابر و خیابان

۱۲۹ --- ۵-۵. کاروان‌ها در خیابان‌ها

۱۲۹ ---- ۱-۵-۵. کاروان حاجیان

۱۳۰ ---- ۲-۵-۵. کاروان نماز عید

۱۳۰ ---- ۳-۵-۵. کاروان رژه‌ی اسب‌ها

۱۳۱ --- ۶-۵. مهمان‌خانه

۱۳۲ --- ۷-۵. نظارت در شهر اسلامی

۱۳۴ ---- ۱-۷-۵. نظارت بر امور صاحبان حرف و صنعت

۱۴۱ --- ۸-۵. امور مالی در شهر اسلامی

۱۴۲ --- نتیجه‌گیری

بخش دوم: نمونه‌های موردی

فصل ششم: برخی از شهرهای دوره اسلامی

۱۴۸ --- ۱-۶. مدینه

۱۴۹ ---- ۱-۱-۶. تحولات سرزمینی در یثرب مقدمه تأسیس مدینه

۱۴۹ ---- ۲-۱-۶. ایجاد نوگرایی در نگرش رفتار مردم و تعیین جانشین برای پیامبر (ص) در مدینه

۱۵۰ ---- ۳-۱-۶. محو مرزهای جغرافیایی در مدینه وحدت سرزمینی در مدینه

۱۵۰ ---- ۴-۱-۶. احیای زمین‌های موات

۱۵۱ ---- ۵-۱-۶. مسجد جامع در مدینه

۱۵۴ ---- ۶-۱-۶. مساجد محلات در مدینه

۱۵۶ ---- ۷-۱-۶. بیمارستان در مدینه

۱۵۷ ---- ۸-۱-۶. تأسیس بازار مرکزی در مدینه

۱۵۸ ---- ۹-۱-۶. محلات مدینه

۱۵۹ ---- ۱۰-۱-۶. خیابان و معابر در مدینه

۱۶۰ --- ۲-۶. بصره

۱۶۲ ---- ۱-۲-۶. رشد و تکامل بصره

۱۶۳ --- ۳-۶. کوفه

۱۶۶ ---- ۱-۳-۶. مساجد شهر کوفه

۱۶۹ ---- ۲-۳-۶. محلات و معابر کوفه

۱۷۰ ---- ۳-۳-۶. خانه برخی از بزرگان کوفه

۱۷۲ ---- ۴-۳-۶. مرزهای کوفه

۱۷۵ ---- ۵-۳-۶. تقسیم راه‌ها و خیابان‌ها در شهر کوفه

۶-۳-۶ ----	بازار کوفه	۱۷۵
۶-۳-۷ ----	تفج گاه کوفه	۱۷۶
۶-۳-۸ ----	گورستان‌های کوفه	۱۷۶
۶-۳-۹ ----	انبار کالا	۱۷۸
۶-۴ ---	واسط	۱۷۹
۶-۴-۱ ----	آب‌وهوای شهر واسط	۱۷۹
۶-۵ ---	بغداد	۱۸۰
۶-۵-۱ ----	آب و هوای بغداد	۱۸۱
۶-۵-۲ ----	صنایع و تجارت در بغداد	۱۸۵
۶-۵-۳ ----	بیمارستان‌های مشهور بغداد	۱۸۷
۶-۶ ---	موصل	۱۹۰
۶-۶-۱ ----	موقعیت تجاری موصل	۱۹۲
۶-۷ ---	سامرا	۱۹۲
۶-۷-۱ ----	معابر سامرا	۱۹۴
---	نتیجه‌گیری	۱۹۴
---	فهرست منابع و مآخذ	۱۹۷

پیش‌گفتار

رسالت این نوشتار بررسی مبانی شهرسازی در میان مسلمانان است. منابع اسلامی مانند قرآن، سنت رسول خدا صلی الله علیه و آله و احادیث ائمه اطهار سلام الله علیهم اجمعین از منابع اصلی قانون‌گذاری در شهرهای اسلامی به شمار می‌روند. حکما، فقها، مهندسان، والیان و حاکمان جهان اسلام در یک تعامل سازنده در طول تاریخ تمدن اسلامی با اقتباس از این منابع عظیم تلاش داشتند سیره رسول خدا (ص) را در شهرسازی اسلامی استخراج و پیاده‌سازی کنند. توجه به اسلام در این مطالعات ما را ملزم می‌کند که به منابع گوناگونی مراجعه کنیم از جمله به اندیشه‌های سیاسی و اجتماعی مسلمانان، به منابع حدیثی شیعه و سنی به منابع تاریخی مرتبط با شهرهای اسلامی همچنین دیدگاه حکمای اسلامی نظیر فارابی، و جامعه‌شناسان مورخین از جمله ابن خلدون، منابع جغرافیایی، و کتبی که در معماری و شهرسازی در جهان اسلام نوشته شده است. البته نخواستیم که از دیدگاه برخی از مستشرقان نیز غافل باشیم و به مناسبت در پاره‌ای از موارد به آنها اشاره شده است.

همان گونه که در این نوشتار مشاهده می‌شود، چگونگی پیدایش و تکامل شهرهای اسلامی موضوعی است که به شروع دعوت به اسلام بازمی‌گردد، با گسترش اسلام، و پیشرفت فرهنگ اسلام، فرهنگ شهرنشینی نیز پیشرفت می‌کند که خود نشان‌دهنده پایایی و پویایی فرهنگ اسلامی است که قادر است در میان اقوام تازه مسلمان و در مناطق متنوع جغرافیایی با اوضاع زندگی، ادوار و شرایط سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، مختلف تطبیق داده شود. توجه به این مسئله ما را قادر به کشف اصالت شهر اسلامی و متمایز کردن ارزش‌های آن که در شکل ظاهری تجسم پیدا کرده و جامعه را به سوی تمدنی مترقی سوق داده و در نهایت به صورت یک شهر اسلامی تبلور یافته، یاری کند.

توجه به این مهم انگیزه لازم را برای شروع بررسی و تحقیق در این حوزه از سال ۹۷ ایجاد کرد مشکل دسترسی به منابع در این پژوهش زیاد نبود اما تهیه برخی منابع خاص مانند بسیاری از تحقیقات دیگر در این زمینه نیز مشاهده می‌شد. در مسیر تدوین بارها دستاوردهای پژوهشی

خود را به اساتید متخصص معماری و شهرسازی عرضه کردم و از آنها راهنمایی خواستم. اما چون مبنای بحث بنده استفاده از منابع اسلامی بود نمی‌توانستم برخی از راهنمایی‌ها را که جنبه فنی و تخصصی داشت در کتاب منعکس کنم. چرا که هدف انعکاس آموزه‌های دینی با نگاه تمدنی بود و لازمه آن بازگشت به ریشه و اساس، آگاهی یافتن از اصول و مبانی نظری و راهبردها و اقدامات عملی و ذوب گشتن در پرتو آموزه‌های ملکوتی آن است و این یعنی یافتن مبانی نظری و عملی آموزه‌های اسلامی که زیرساخت اصلی شکل‌گیری تمدن اسلامی بود و روشن است که دانش‌های مسلمانان برای ساختن آن، همان دانش‌های اصیل اسلامی در دوره شکوفایی تمدن اسلامی است و در یک کلام حکمت اسلامی که سازنده همه ابعاد مادی و معنوی تمدن عظیم اسلام بود. از این جهت بخش اول کتاب، در قالب پنج فصل به تبیین نظری اندیشه‌های اسلامی در زمینه شهرسازی پرداخته است و تلاش دارد بیان کند که آموزه‌های اسلام نه فقط به عنوان عناصر فرهنگی بلکه به عنوان شاخص‌ها و ضوابط عملیاتی برای تحقق شهر اسلامی توسط مسلمانان به کار گرفته شده است و در مناطق مختلف، ایران، عراق، مصر، تونس، مغرب، شمال آفریقا، اندلس و... این الگوی نظری توسط مسلمانان پیاده‌سازی شده است؛ لذا بخش دوم کتاب به معرفی برخی از شهرهای اسلامی به عنوان الگوی عملی مباحث مطرح در بخش اول پرداخته است.

- فصل اول کتاب به کلیات مباحث شهر پرداخته شده و در آن به تبیین مفهوم شهر و ارکان و انواع شهر و تفاوت‌ها و تمایزات آنها توجه شده
 - در فصل دوم تلاش شده تا اهداف و انتظاراتی که از شهر اسلامی وجود دارد تبیین گردد این انتظارات از نگاه آیات و روایت اسلامی در حوزه تعلیم و تربیت، امنیت، آب و هوا و... مورد بررسی قرار گرفته است
 - در فصل سوم به تبیین جایگاه استحکامات شهر پرداخته شده است و متناسب با شهرها به معرفی استحکامات هر کدام از آنها پرداخته است. از آنجاکه وجود امنیت در شهر اسلامی همیشه مورد توجه حاکمان بوده به این مبحث نیز در این فصل پرداخته شده است.
 - در فصل چهارم کتاب عناصر و اجزای شهر اسلامی مانند مسجد، بازار، مدارس و مراکز آموزشی، معابر و میدان‌ها، حریم خصوصی و زیباسازی و مراکز درمانی، و محله در شهر اسلامی پرداخته شده است.
 - در فصل پنجم کتاب به تبیین تدابیر و برنامه‌ریزی در شهر اسلامی با نگاه تاریخی پرداخته شده و در سه حوزه رفاه ساکنان در شهر اسلامی، امور مالی در شهر اسلامی و نظارت در حوزه‌های مختلف در شهر اسلامی توجه داده شده است.
- اما در بخش دوم کتاب تلاش شده مطالبی که در بخش اول و در قالب پنج فصل تبیین گردیده

به صورت نمونه موردی پیاده سازی شده، معرفی گردد، نمونه هایی مانند مدینه النبی (ص)، بصره، کوفه و بغداد و... پرداخته شد و علی رغم علاقه به معرفی شهرهای دیگر این مهم را به فرصتی دیگر موکول کردم.

روش تحقیق در این پژوهش کتابخانه ای است و با استفاده از منابع اسلامی، از این جهت نام کتاب را شهر از نگاه منابع اسلامی انتخاب شده است.

لازم می دانم از کلیه اساتید که در این مسیر راهنمایی لازم را نمودند قدردانی نمایم. جناب آقای دکتر شکبیا منش و جناب آقای دکتر برک پور اساتید محترم دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر؛ سرکار خانم زینب لاری دارابی که در ویرایش علمی اثر تلاش کردند. سرکار خانم فاطمه مهرابی، سرکار خانم فریبا حیدری کارشناس محترم اداره انتشارات، جناب آقای دکتر جلالی پور رئیس اداره انتشارات دانشگاه هنر، جناب آقای التجا کارشناس اداره انتشارات، اعضای محترم شورای انتشارات دانشگاه هنر، داوران محترم این اثر؛ قدردانی نمایم، در پایان از همسرم که همیشه در کنار بنده فرصت های طلایی را برای تدوین این اثر فراهم نمود، سپاسگزاری می نمایم.

با احترام

داود رنجبران